

## NÖPAUER MÁTÉ TEMPLOMAI

GY. BALOGH ÁGNES\*

Nöpauer Máté, egyik legjelentősebb barokk építőmesterünk, az 1750-es, 1780-as években Buda legfoglalkoztatottabb mestere volt, a XVIII. századi budai templomépítészet terén tagadhatatlan vezető szerepe.

Élete nagyon sokban összefonódott Hamon Kristóf (1693–1748) budai kőművesmester sorsával: mind szakmai tevékenységében, mind családi vonatkozásban Nöpauer Hamon örököse volt. Nöpauer fejezte be Hamon halála miatt félbemaradt templomait, feleségül vette özvegyét, felnevelte és a szakmára tanította Hamon gyermekeit.

Hamon 1748 februárjában halt meg, özvegye (született Krichhammer Klára, 1714–1764) még ebben az évben, július 20-án férjhez ment a nála pallérként alkalmazott Nöpauer Mátéhoz.<sup>1</sup>

Nöpauer nevével ekkor, 1748 tavaszán találkozunk először itt Budán az özvegy pallérként. Korábbi életútjáról nem sokat tudunk. 1719 körül<sup>2</sup> születhetett a morvaországbeli Brünnben.<sup>3</sup> Hogy hol tanulta a mesterséget, kinél töltötte inaséveit, majd legényként merre vándorolt, milyen úton érkezett Budára, ezek tisztázása további kutatásokat igényel.<sup>4</sup>

\* Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészmérnöki Kar, Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék. 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K. II. 60. Tel.: 463-1330; fax.: 463-1638; e-mail: gybagnes@eszd.bme.hu

<sup>1</sup> A Hamon család életrajzi adatait Schoen Arnold közölte – Schoen Arnold: *A budai Szent Anna templom*. Budapest, 1930. Mesterek adattára. 159–162., 175–177.

<sup>2</sup> Nincs pontos adatunk születési idejéről, Schoen Arnold szerint ekkorra tehető: *Művészeti Lexikon* (főszerk.: Zádor Anna és Genthon István). Budapest, 1967. Akadémiai Kiadó. III. 536. (Schoen A. által írt cikkely.)

<sup>3</sup> Budapest Főváros Levéltára IV. 1002/a. Budai Tanácsulési Jegyzőkönyvek, 1749. július 28-i ülés: „... Mathiäs Nebaur gebürtig von Brünn ...”

<sup>4</sup> A céhbéli képzés 3 év inaskodással kezdődött, amit egy céhbéli mesternél kellett eltölteni, az ünnepélyes felszabadítást követően lett az inasból legény, akinek hamarosan el kellett indulnia vándorútra, és különböző mestereknél tanulnia. Három év vándorlás után térhetett haza, és idővel folyamodhatott a mesteri címért. Nöpauer is ilyen vándorlegényként érkezhetett Budára.

Ezzel a szerencsés házasságkötéssel sikerült bekerülnie a budai kőműves és kőfaragó céh mesterei közé, valamint jelentős templomépítkezésekhez is juthatott. A korabeli céhszokások szerint ugyanis egy mester halálakor özvegye örökölte annak mesterjogát, és ezzel az építkezések folytatásának jogát is. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy asszonyok irányították volna a munkát, hanem, mint esztünkben is, egy rátermett pallér végezte ezt helyettük, akinek egyébként is az volt a dolga, hogy a mestert helyettesítse és képviselje az építkezéseken. Az ilyen „munkamegosztásnak” gyakran házasság lett a vége, mely mindkét félnek, valamint a családnak és a céhnek is előnyös volt. Az özvegy és a gyermekek családfőt kaptak, a pallér bejuthatott az erősen korlátozott létszámú céhbe, a céh pedig megőrizhette ezt a kötött létszámot, ezenkívül a megkezdett és félbemaradt munkáknak is megvolt a folytatója.

### A BUDAI SZENT ANNA-TEMPLOM

A XVIII. századi budai egyházi építkezések legjelentékenyebb alkotása, nehéz anyagi körülmények között, hosszú ideig épült. 1740-ben kezdték alapjait ásni és Hamon Kristóf tervei szerint építeni, 1746-ban már felszentelték az új szentélyt, a kupola záradékát azonban 1762-ben fejezték be. Belső kialakítása is sokáig húzódtott, s csak 1805. augusztus 4-én szentelték fel (*l. kép*).<sup>5</sup>

1740-től haláláig, 1748-ig Hamon építette a templomot. Valószínűleg ő tervezte olasz alaprajz nyomán a főhomlokzattal együtt. A templom belseje tervéhez hűen készült el, így Hamon művének tekinthető, de az építkezést s így a homlokzatot is már Nöpauer Máté fejezte be. Nöpauer 1748-tól folytatta a templom építését a külsejében gyökeres módosításokkal, később mostohafiával, Hamon János Mihállyal együttműködve. Amikor Hamon Kristóf meghalt, még csak a templom szentélye és lerakott alapfalai álltak, tehát Nöpauernek elég alkalma nyílt Hamon elképzeléseit saját stílusa szerint átformálni. Nöpauer tervei szerint valósult meg a főhomlokzat 1753-61 között, valamint a kapu kerete 1764-ben.

A Szent Anna-templom elegáns arányú, kéttornyos főhomlokzatát szélességében emeletenként ismétlődő lizénák osztják három szakaszra. A középrész főpárkánya felett szegmensíves timpanonnal zárul, míg a tornyok órapárkánya fölött hagymatagos, laternával áttört karcsú sisakok ülnek. A főkapu kosáríves, két kifelé

<sup>5</sup> A templom építéstörténetét Schoen Arnold dolgozta fel monográfiájában – Schoen A., *i. m.* Rajta kívül Réh (Révhelyi) Elemér is részletesen foglalkozott a témával – Réh Elemér: *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*. Budapest, Bíró nyomda Rt. 1932. 64–66., 83–84. Nagyrészt Schoen művére támaszkodva közli a templom építéstörténetét Horler Miklós (szerk.): *Budapest műemlékei I.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1955. 600–616. (A továbbiakban *Bp. I.*)



1. kép. A budai Szent Anna-templom (1740–1762)

forduló oszloppal és középen ívesen megtört párkánnyal keretezve. A homlokzat építészeti tagozataival és plasztikai díszivel monumentális, ünnepi hatású kompozíció.

Egyhajós csarnoktemplom, melynek elrendezése a centrális és hosszanti elrendezés egyesítéséből keletkezett. Alaprajza téglányalaprajzba szerkesztett centrális rendszerű, de az épület hossz tengelye irányában megnyújtott egyenlőtlen szárú görögkereszt, melyhez négyzetes alaprajzú, csehboltozattal fedett szentély csatlakozik. A hosszúkás nyolcszögű hajót szélességi tengelyében rövid keresztcarok, nagy diagonális oldalához állított oltárok és szférikus torzfelületű átmenettel képzett elliptikus kupola jellemzi. Falait pilaszterek és gerendázataik tagolják, félkör-íves hevederek választják el a kupolát a csatlakozó térszakaszoktól.

A külső egyáltalán nem tükrözi a belső teret, a nyeregtetővel lefedett, négyszögben összefogott tömeg olyan, mintha hosszáz, háromhajós templomot rejtene.

Réh Elemér és Schoen Arnold volt eddig, akik a templom terveinek eredetét, előképeit megpróbálták tisztázni. Az Országos Levéltár őrzi ugyanis a kivitelre elfogadott tervek 1740 márciusából származó másolatát.<sup>6</sup> A terv egyik fele a templom alaprajzát, a másik fele pedig a homlokzat árnyékolt rajzát tünteti fel, a rajz jobb alsó sarkában lévő két betű kivehetetlen.

Schoen, a templom monográfusa szerint<sup>7</sup> a két részletrajz két különböző felfogást mutat, az alaprajz déli rendszerű szerkesztésre, olasz eredetre, a főhomlokzat ellenben északi előképre vall. Az alaprajz előképét Schoen a római S. Anna dei Palafrenieri (1572, Vignola) templomban vélte megtalálni. Schoen elfogadja Luprecht Ferenc plébánosnak a templom építése után 60–70 évvel keletkezett elbeszélését, miszerint Locatelli P. Antal jezsuita templomatyja szerezhette Olaszországból mintául szolgáló néhány tervrajzot, melyet a helyi körülményekhez alakítottak. A tervezett homlokzat előképét Schoen az 1662–68 között épült morvaországbeli brünni obrowitzi premontrei templom (Paul Wimberger vagy Weinberger) kéttornyos homlokzatában vélte felfedezni. Schoen bizonyítja be azt is, hogy a tervrajz készítője Hamon Kristóf kőművesmester volt.

Réh (Révhelyi) Elemér<sup>8</sup> nem értett egyet ezzel, szerinte csak szájhagyományokon alapuló adat az alaprajz olaszországi megrendelése. Az 1662-ben épült jelentéktelen obrowitzi premontrei apátsági templom homlokzatával sem talált semmi közösséget, ennek korabarokk formája nem lehetett a Szent Anna-templom számára meghatározó. Ő helyi adottságok hű követését látta még Hamon tervénél a háromszögű oromzat felhasználásában, ill. a Nöpauer által tervezett homlokzat szerkezeti beosztásában, az ablakkeretezésekben, a pilaszterek elhelyezésében, a tagozatokban, a figurális díszekben, a középre helyezett fülkében. Réh szerint már Hamon is a pesti pálos (ma Egyetemi) templomban látta a homlokzat kialakításának mintáját, és Nöpauer is ezt követte, igaz a homlokzat módosításánál megnyújtotta a zömök arányokat, csökkentette a zsúfoltságot, világosabbá tette a szerkezetet, de a részletekben előtört egy-egy ismerős motívum. Például az eredeti terv háromszögű timpanonját Réh szerint a domonkosok templomának hatására cserélte fel Nöpauer íveltrel, vagy az erkélyesnek tervezett kapuzat helyett is a domonkosok templomának figurális bejáratát tükröztette vissza.

<sup>6</sup> Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban OL). Magyar királyi kancellária Litterae civitatum. (A 28), 1740. No. 117. Voit Pál: *Barokk tervek és vázlatok 1650–1760*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1981. 29–30. alapján.

<sup>7</sup> Schoen, *i. m.* 51–61.

<sup>8</sup> Réh, *i. m.* 64–66., 83–84.

Szentkirályi Zoltán szerint is a kéttornyos főhomlokzat karcsúbb arányokkal, elegánsabb megoldással az Egyetemi templom homlokzatának felépítését követi.<sup>9</sup>

## AZ ÓBUDA-ÚJLAKI PLÉBÁNIA-TEMPLOM

Szintén Hamon Kristóf megkezdett munkája volt, Nöpauer 1748-tól 1756-ig építette. Itt jobban ragaszkodott Hamon eredeti tervéhez, mert Hamon halálakor már csak a boltozás és a homlokzat elkészítése volt hátra (2. kép).<sup>10</sup>

A templom egy szerény, kis kápolnából fejlődött ki a mai alakjára. Bajor és württembergi telepések adakozásából 1706-ra készült el ismeretlen mester műveként a kicsiny kápolna, melyet már 1711–12 során bővíteni kellett. A bővítést Krichhammer Sebestyén (Hamon, ill. Nöpauer egykori apósa) végezte, aki 1717-ben sekrestyét is épített a templomhoz, majd 1725-ben újra bővítette. Újlak rohamosan növekvő lakossága miatt 1744-ben adtak megbízást Hamon Kristófnak egy új, nagyobb templom terveinek elkészítésére. 1746-ban történt meg az alapköletétel. 1748-tól vette át Nöpauer az építkezés irányítását, és Hamon tervei szerint fejezte be. 1757-ben bontották le a Krichhammer által épített első kis templomot, mely a szomszédos telken, a mai plébániaépület helyén állt.

Nöpauer nem számított a nedves talaj süllyedésére, és az eredetileg a főhomlokzat középen megépített tornyot le kellett bontania 1760-ban, mivel a hajó felé kezdett ferdülni. Helyette szintén az ő tervei szerint épült a ma is álló torony 1766-ig a homlokzat déli oldalára. A torony campanileszerű elhelyezése a homlokzat teljes átépítését vonta maga után, az építkezés 1768-ban fejeződött be.

Az 1877-es, Ybl Miklós tervei szerint történt restaurálás során kapta a torony mai sisakját, főhomlokzatának mai, obeliszkkal díszített oromzatát.

A főhomlokzatot magas lábazaton álló, kompozit pilaszterek tagolják három mezőre, horizontálisan pedig háromtagú főpárkány osztja ketté, mely fölött egyenes attikafal emelkedik középen háromszögű timpanonnal lezárt oromfallal. A főkapu kosáriréses kőkeretes, íves vonalú szemöldökpárkánnyal. A homlokzat középső mezőjében a főkapu fölött törtíves záradékú, szegmensíves szemöldökpárkányos kórusablak nyílik, a két oldalsó mezőt egy-egy félköríves szoborfülke díszíti.

<sup>9</sup> Szentkirályi Zoltán – Détsy Mihály: *Az építészet rövid története*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 1986. 198.

<sup>10</sup> A templom építéstörténetéről részletes adatokat közöl Müller Béla: *A Buda-vízivárosi Szent Flórián kápolna*. Budapest, 1936. 28–30. és Réh, *i. m.* 66. és 84., valamint Horler Miklós (szerk.): *Budapest műemlékei II.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. (a továbbiakban *Bp. II.*) 160–173.



2. kép. Az óbuda-újlaki plébániatemplom (1746–1768)

A homlokzathoz délről csatlakozik a torony, melyet emeletenként egyszerű félkör-, ill. kosáríves ablakok díszítenek.

A templom egyhajós, belső tere négyszakaszos hajóból és ehhez csatlakozó, keskenyebb íves záródású szentélyből áll. A hajót korinthuszi pillérkötegekre lefutó páros hevederek osztják négy csehsüvegboltozatos szakaszra. A oldalfalak pillérközeiben mellékoltárok állnak. A szentélyt csehboltozat fedi, és széles rézsűs diadalív választja el a hajótól.

A templom alaprajzi és homlokzati felépítése a vele egyidőben Paur János György pesti építőmester tervei alapján épült óbudai Szent Péter és Pál plébániatemplommal hozható összefüggésbe.

A Szent Anna-templom és az újlaki templom esetében részben a megadott tervek, részben pedig a helyi minták irányították Nöpauer művészetét, így önállóságról még nem beszélhetünk.

### AZ ALEXANDRIAI SZENT KATALINRÓL ELNEVEZETT TABÁNI PLÉBÁNIA-TEMPLOM

Eredetileg Obergruber Keresztély budai kőművesmester tervei szerint épült 1728–36 között egy török kori dzsámi kibővítéseként úgy, hogy a dzsámi szolgált az új templom szentélyeként.



**3. kép.** Az Alexandriai Szent Katalinról elnevezett tabáni plébániatemplom (1728–1765)

Csak a templom átépítése köthető Nöpauer nevéhez. 1749–53 között építette a plébániatemplom egyszerű gúlatetős tornyát és alakította ki végleges főhomlokzatát. 1765 folyamán építette fel a dzsámi lebontásával a templomhajó utolsó szakaszát és az új szentélyt.

A templom mai képe sajnos Nöpauer tervének csak alapgondolatát őrzi, mivel az 1880–81-es években eklektikus formában alakították át a homlokzat architektúráját, és a mai hagymatagos, laternás sisakkal zárták le a tornyot (3. kép).<sup>11</sup>

Nöpauer itt is oldalra helyezte a tornyot, mint később az újlaki templomnál, kényszerűségből. A tabáni és az újlaki templom egymással sokban megegyező homlokzatai az aszimmetrikusan melléjük helyezett toronnyal eredetileg más-más mester terve alapján épültek fel, de Nöpauer megváltoztatott külsejüket igen hasonlóná tette.

A főhomlokzatot az eredetileg talapzat nélkül elhelyezett toszkán pilaszterkötegek tagolják, két keskenyebb és egy középső szélesebb mezőre. A hárommezős homlokzathoz nyugatról aszimmetrikusan csatlakozik a torony azonos lizénatagolással. Ez bizonyos mértékig megbontja a homlokzat harmóniáját és erőteljesen megnöveli a templom tömegét. Az emelet fölött háromtagú főpárkány ad lezárást, felette timpanonnal lezárt oromfal emelkedik. Szintén vertikális hangsúlyt biztosít a közepén vakablakkal tagolt, arányaiban megbontott attika.

Müller Béla a homlokzat megoldását a Fő utcai egykori ferences templom homlokzatára vezeti vissza, melyet pedig stílusanalógiákkal a pesti ferencesek templomával hoz összefüggésbe.<sup>12</sup>

A templom egyhajós, belső tere négyszakaszos hajóból és ehhez csatlakozó keskenyebb, íves záródású szentélyből áll. A hajó bejárat felőli részét páros hevederek osztják három keskenyebb dongaboltozatos szakaszra. Ennek folytatásaként következik a már Nöpauer által épített, a hajóval azonos szélességű, de hosszabb csehboltozattal fedett szakasz, mely homorú diadalívvel csatlakozik az egyetlen függőkupolával fedett szentélyhez. Az oldalfalak pillérközeiben mellékoltárok állnak.

## A MARGIT KÖRÚTI FERENCES (VOLT ÁGOSTON-RENDI) TEMPLOM

Nöpauer első nagy önálló templomépítkezése volt. 1752–1767 között épült a tervei szerint. A templom helyén megelőzően egy 1707-ben épült kis kápolna állt, amely az 1750-es években már szűknek bizonyult, ezért határozta el 1752-ben új

<sup>11</sup> Részletesen I. Müller, *i. m.* 30–31. és *Bp. I.* 712–721., valamint Réh, *i. m.* 84–85.

<sup>12</sup> Müller, *i. m.* 81.





4. kép. A Margit körúti ferences (voltage Ágoston-rendi) templom (1752–1770)

templom építését az Ágoston-rendi konvent. Nöpauert bízták meg a tervek elkészítésével.

Az építkezés anyagi okokból rendkívül lassan haladt előre, a hajó csak 1762-ben készült el. Ekkor bontották le a régi templomot, melynek helyén júliusban a mai szentélyt kezdték építeni. Csak 1770. szeptember 23-án szentelték fel az elkészült templomot Szent István első vértanú és Szent István első magyar király tiszteletére.<sup>13</sup>

<sup>13</sup> A templom építéstörténetéről I. Farbaky Péter: A budai ágostonos (majd ferences) templom és kolostor. *Művészettörténeti Értesítő*, 1990. XXXIX. köt. 3–4. 166–197. és *Bp. II.* 232–244., valamint Müller, *i. m.* 32–34. és Réh, *i. m.* 86.

1785-ben II. József feloszlatta az Ágoston-rendet, a rend kivonulása után, augusztus 22-én Hacker Xavéri Ferenc ácsmester végezte el a telek műszaki rajzfelvételét.<sup>14</sup> A templomot és kolostort minden tartozékával együtt a vízivárosi ferencesek kapták meg (4. kép).

A Margit körúti templomon megfigyelhetők Nöpauer egyéni stílusjegyei, melyek már a Szent Anna-templom homlokzatán is az ő szellemére utaltak: nöpaueri koncepció elsősorban a főkapu, amely a két templomon kívül az általa épített, várbeli Erdődy-palotán (Táncsics Mihály utca 7.) is hasonlóan jelenik meg, a helyi művészet kaputípusaitól eltérően. A két templom toronyablakainak megoldása is bizonyítja a rokonságot.

Müller Béla<sup>15</sup> a pesti pálos templom formai részleteiben talált hasonlóságot, például a felső toronyszakaszt tagoló, ékalakú páros pilaszterek és a homlokzatot koronázó timpanon megoldásában, valamint a többszörösen megtört párkányzatban. Azonban a pálos templom súlyos, ünnepi barokk pompája helyett az Ágoston-rendi templom könnyed, játékos formák harmóniájából épült fel.

Farbaky Péter<sup>16</sup> a templom homlokzatát a Szent Anna-templom Hamon-féle, eredeti főhomlokzatának módosítva megépült formájának tartja. Ezt igazolják bizonyos homlokzati elemek: a lábazat tükrös keretezése, a végigmenő lábazati zárópárkány, a középrész timpanonos lezárása, az órapárkány félköríve, az alacsony toronysisak.

Azonban ennél a templomnál a faltömegek tömörségét homorú ívben hajló homlokfal oldja fel. A kéttornyos főhomlokzaton a rizalitszerűen előreugró toronytestek fogják közre ezt a homorúan ívelő középrészt. Farbaky szerint a főhomlokzat ilyen kiképzése a rend kívánsága lehetett, a bécsi Ágoston-rendi templom is ilyen kialakítású.

A magas talapzatra emelt homlokzat vertikális tagolását pilaszterekkel végezte Nöpauer, a két tornyot kettős párkánykoszorú kapcsolja össze, mely erős horizontális tagolást ad. A homlokzaton a fő hangsúlyt a középső, lant alakú kórusablak kapta, mely a pilaszterekkel tagolt mezőt teljesen kitölti. Alatta lényegesen hangsúlytalanabb az egyszerű kosárirves kapu, mely ívelt szemöldökpárkánya a kifelé forduló, íon pilasztereken nyugszik. A timpanonnal záródó oromfal egyetlen, aediculás szoborfülkével díszített. A felső toronyszakaszt két részre osztja az erősen hangsúlyos párkány, a felső részen a keretező pilaszterek ékalakúak. Az órapárkány fölött gúla alakú toronysüveg koronázza a tornyokat, hasonlóan az ugyan-ezekben az években épült újlaki temploméhoz.

<sup>14</sup> OL C 71. 1785. Fons 185. Pos. 28.

<sup>15</sup> Müller, *i. m.* 33.

<sup>16</sup> Farbaky, *i. m.* 173.

Egyhajós templom, belső tere háromszakaszos hajóból, a két torony által közrefogott előcsarnokból és a keskenyebb, íves záródású szentélyből áll. A hajót páros kompozit pillérek kötégeken nyugvó széles hevederek osztják három csehboltozatos mezőre. A szentélyt is csehboltozattal fedett, széles, homorú diadalív választja el a hajótól. Alaprajzi elrendezésében az újlaki templom megoldását követi, amit még Hamon alakított ki.

## A VÍZIVÁROSI SZENT FLÓRIÁN-TEPLOM

Christ Antal budai pékmester alapította a Fő utca északi végén állott, 1700-ban épült kórház javára. 1750–53 között kisebb kápolnát építtetett a kórház Fő utcai oldala mellett, néhány év múlva azonban Christ új, nagyobb kápolna építését határozta el. Felépítésével Nöpauert bízták meg, aki 1759 júliusában el is kezdte a Szent Flórián-kórház kápolnájának újjáépítését.

1760 novemberére a templom építészeti kiképzése teljesen befejeződött, belső felszerelése azonban 1770-ig húzódott.<sup>17</sup>

Az épület 1786-ig volt a polgári kórház kápolnája, ekkor II. József rendeletére a polgári kórház megszűnt, és helyére katonai kórház épült. 1920-ban került a magyar görög katolikus egyházközség tulajdonába, ekkor belső berendezését átalakították (5. kép).

A Szent Flórián-templomot egy kórházépület szerves részeként az a veszély fenyegette, hogy a hozzátartozó épülettömb domináló hatásától megfosztja, de ezt a problémát Nöpauer kétféleképpen is kiküszöbölte. Elsősorban a templom vertikális hangszíjával, illetve a homlokzat hullámos kialakításával is hangsúlyt biztosított a kis templomnak a környező kórházépület sík faltömegeivel szemben. Itt is a faltömegeknek az Ágoston-rendi templomhoz hasonló megmozdítását láthatjuk, ami arra utal, hogy Nöpauer szemlélete az osztrák barokk művészet példáin érlelődött.

Az egytornyú, középtornyos elrendezésű templomhomlokzat három részre tagolt, vertikálisát csak az erőteljesen kiugró párkány és az ezen nyugvó oromfal finoman megtört horizontális vonala töri meg. Felépítését, bár barokk alkotás, mégis bizonyos higgadt, klasszikus egyszerűség jellemzi. A homlokfal rizalitszerűen előreugró középső része és a homorúan ívelt oldalak szinte teljesen simák, csak falisávok keretezik a mélyített téglányalakú mezőket, ezekben helyezkednek el a fülkeszobrok, az ablakok és a kosáríves kapu, melyet egykor karcsú vázák és egy a kórusablakig érő díszes kartus koronázott.

<sup>17</sup> A templomról készült alapos monográfia Müller idézett műve. Építéstörténetéről közöl adatokat *Bp. II.* 200–208. és Réh, *i. m.* 85.



5. kép. A vízvárosi Szent Flórián-templom (1759–1760)

Az alaprajza alapján egyhajós templom, mely előcsarnokból és felette lévő orgonakarzatból, kétmezős, dongaboltozattal fedett hajóból és ehhez csatlakozó íves záródású, csehboltozattal fedett szentélyből áll. Középen egy-egy füzéres ión oszlopfővel díszített pillérkötegen nyugvó keresztheveder két részre osztja a tér egységének sérelme nélkül. A hajót tompaszögben megtört, erőteljes párkányra támaszkodó elliptikus diadalív és néhány lépcsőfok választja el a félköríves alaprajzú szentélytől. Toronyablakai a Szent Anna-temploméval mutatnak hasonlóságot.

Nőpauer templomépítkezései között említendő még meg, hogy 1752-ben a Krisztina téri Havas Boldogasszonyról elnevezett r.k. plébániatemplom helyén ál-

lott kis kápolnát is ő bővítette,<sup>18</sup> 1767–69 között ő tervezte és építette az egykori óbudai zsinagógát, melyet rossz alapozása és repedései miatt 1817-ben le kellett bontani.<sup>19</sup>

A templomépítésben elismerték Nöbauer tudását, ezért 1775-ben a pesti belvárosi templom középkori szentélyének helyreállításával Jung József pesti mesterrel együtt őt bízták meg.<sup>20</sup> Lehetséges, hogy az 1776–77-ben épült Fő utcai kapucinus templom és kolostor bővítésénél is közreműködött.<sup>21</sup> Meg kell említenünk, hogy Nöbauer neve korábban felmerült a pesti szerb templom építésével kapcsolatban is.<sup>22</sup> Szintén kapcsolatba hozták nevét a budai szerb templom 1750-es évekbeli és a várbeli klarissza kolostor 1753-54-es átépítésével is, vagy a székesfehérvári jezsuita templom 1751-es befejezésével.<sup>23</sup> Ezeknek a tisztázása a későbbi kutatások feladata.

Nöbauer templomain kívül plébániákat is épített, 1758-59-ben a tabáni plébániát,<sup>24</sup> 1763-1766 között pedig a Bécsi úti újlaki plébániaépületet.<sup>25</sup> 1754-ben a Szent Anna-templom plébániaházát bővítette,<sup>26</sup> 1768-ban a Margit körüli Ágoston-rendi (ma ferences) rendházat<sup>27</sup> is ő építette át földszintesből egyemeletesre.

A világi építészet terén is jelentős szerepe lehetett Nöbauer Máténak, de működésének ez a része kevésbé tisztázott. Legismertebb világi műve az 1750–69 között épített budai Táncsics Mihály utca 7. számú Erdődy-palota.<sup>28</sup> 1770-74 között a Szentháromság utca 2. sz. alatti Budai Városháza épületén belül az addig földszintes, Úri utca felé eső szárnyat az ő tervei szerint építették ki egyemeletesre. Az udvar felől Nöbauer nagyszabású lépcsőházat emelt egy háromkarú lépcsővel.<sup>29</sup> 1778-ban az Iskola lépcsőt is ő építette a budai Várban.<sup>30</sup>

<sup>18</sup> 1725–26-ban Niederkircher József budai kőművesmester építette. 1797-ben, az új templom elkészültekor lebontották. L. *Bp. I.* 764–772.

<sup>19</sup> Helyére épült a ma is álló zsinagóga. L. *Bp. II.* 425.

<sup>20</sup> Réh, *i. m.* 85.; Réh Elemér: Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez. *Archeológiai Értesítő*, XLV. 1931. 185.; Gerő László: *A pesti belvárosi plébániatemplom*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1956. 29–30.

<sup>21</sup> *Bp. I.* 644.

<sup>22</sup> Vujicsics D. Sztoján: *A pesti szerb templom*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1961. 20.

<sup>23</sup> Müller, *i. m.* 38–39.

<sup>24</sup> 1896-ban az Attila körút szabályozása miatt lebontották. *Bp. I.* 712.

<sup>25</sup> *Bp. II.* 159–160.

<sup>26</sup> Zakariás G. Sándor: *A budai Batthyány tér*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1958. 30–31.

<sup>27</sup> Müller, *i. m.* 32.; Farbaky, *i. m.* 171.

<sup>28</sup> A palota építésével kapcsolatban lásd *Bp. I.* 118. 492–495.

<sup>29</sup> Lásd *Bp. I.* 152. 463–468. és Réh: *A régi Buda és Pest építőmesterei ..., i. m.* 87.

<sup>30</sup> Réh: *A régi Buda és Pest építőmesterei ..., i. m.* 87.; Müller, *i. m.* 36–37. és *Bp. I.* 119., 221.

A mesternek három tervét sikerült megtalálnunk az Országos Levéltárban,<sup>31</sup> de ezek egyszerű szükségleti épületek: az egyik egy sólerakat, sókamrai tisztviselői lakásokkal és élelemraktárral Nöpaer M. aláírással, melyet 1781-ben tervezett Dunavecseire (Pest megye). A másik szintén dunavecsei terv 1781-ből egy másik sókamrai tisztviselői lakóépület és melléképület két alaprajzát és egyszerű homlokzatát ábrázolja M. NP. monogrammal. A harmadik terv a budai gabonaraktár két szintjének alaprajza Nöpaer M. aláírással, feliratok nélkül.

## NÖPAUER TEMPLOMAI A MAGYAR BAROKK TEMPLOMÉPÍTÉSZETEN BELÜL

Nöpaer működésének időszaka a Mária Terézia és II. József kori gazdasági fellendülés idejére esik. Annak ellenére, hogy az uralkodó a század közepe óta fokozatosan kiterjesztette az állam befolyását az egyházra, a század második fele az egyházi építészet egyik virágkora. Míg a szerzetesi templom- és kolostorépítkezések száma csökkent, addig az egyházi építészet jelentősége a plébániatemplomok szintjén megnövekedett.<sup>32</sup>

A barokk építészetet magyarországi változata egy helyi változattal tette gazdagabbá. Ez a sajátos, helyi szín leginkább a szerényebbnek minősített alkotásokban nyilvánul meg.

A XVIII. század gyakorlaton felnőtt építőmestereinek fő érdeme nem az építészeti formák egyéni jellegében, szépségében vagy gazdagságában rejlik, hanem az egyszerű, mértéktartó, de monumentális szerkezetben. Polgári építő- vagy kőművesmesterek tervezik és építik a nagy számban emelt városi és vidéki templomok jelentősebb részét, és éppen az ő szerényebb művészetük nyomja rá bélyegét a hazai barokk városi építkezések legtöbbszörére. Építészeti formanyelvük részben bevándorlásuk forrásvidékéről táplálkozik, részben a vezető mesterek művészetéből, esetleg mintakönyvekből.<sup>33</sup>

A korszak hazai templomai, bár stílusban korántsem egységesek, bizonyos vonások legtöbbszörön megfigyelhetők: az erős tektonikus érzésben fogant, nyugodt nagy síkokat alkalmazó homlokzat pilaszteres tagolással, a vízszintesnek súlyos párkányokkal történő erőteljes hangsúlyozásával, egységesen formált, nagy belső

<sup>31</sup> OL T62 Kamarai levéltár No. 361:3, 361:2 és T1 Delineationes Aedilium VI-574.

<sup>32</sup> Kelényi György: Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet Magyarországon a XVIII. század végén. In: Zádor Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978. 123–159. Idézett hely: 157.

<sup>33</sup> Kapossy János: A magyarországi barokk európai helyzete. In: *Magyar Művészet*. Budapest, 1931. 7–27. Idézett hely: 19.

tér, mély és sötét oldalkápolnákkal, óriás pilasztereken nyugvó egyenes párkánnyal és szélesen ívelő dongaboltozattal.<sup>34</sup> A homlokzatok vertikális tagozása a karcsú toronypár hangsúlyozásával, a belső tér csarnokszerű kialakításával a középkori templomeszményt követi.<sup>35</sup>

Közismert, hogy Magyarországon a barokk templomépítészeti a XVII. század folyamán a római Il Gesù-templom térrendszeréből fejlődött ki, legtöbbször azt leegyszerűsítve, többnyire a négyezeti kupolát is elhagyva (ún. jezsuita alaprajzi típus). Az új eszmény az egységes tér, melyben még az addig alárendelt oldalkápolnák is elmaradnak, helyüket lapos oltárfülkék foglalják el a támaszok között.<sup>36</sup> A tér alapelrendezése – a három, ill. négy dongaszakaszos hajóval, az ehhez csatlakozó előcsarnokkal és a hajótól diadalívvel elválasztott szentéllyel – viszont megmarad. A vállmagasságban végigfutó párkány itt csak a széles boltfiókok között, a boltozat hevedereit tartó pillérek fölött marad meg, ezzel a párkány inkább alátámasztó szerepet kap lezáró, összefogó jellege helyett.

Nöpauer templomai lényegében ennek a továbbegyszerűsített típusnak a változatát képviselik, közülük a Szent Flórián-templom hajója dongaboltozatos, két dongaszakaszból áll.

Templomépítészettünkben a XVIII. század harmincas-negyvenes éveitől jelentkező német hatás következtében a dongaboltozatos tereket csehboltozatos rendszerek kezdik felváltani. A tér hatásában és architektonikus felépítésében az előbb említett rendszerre emlékeztet, az oldalfalakat itt is pillérek tagolják, amelyek párkány közvetítésével hordják a boltozat hevedereit. A fiókdongák helyett a csehboltozatok hevederei kötik össze a megszakadó párkányokat. A mellékoltárok elhelyezésére ennél a rendszernél is az oldalfalak pillérközeinek fülkeszerű mezői szolgálnak.<sup>37</sup>

Nöpauer az újlaki templom esetében négy csehsüvegboltozat, a Margit körüti ferences templom esetében három azonos méretű csehboltozat sorolásával alakította ki a hajót, ehhez csatlakozik mindkét templomnál a szintén csehboltozatos keskenyebb szentély. A Szent Katalin-templom már Nöpauer előtt elkészült három dongaszakaszos hajójához Nöpauer egy vele azonos szélességű csehboltozatos illesztett, majd egy keskenyebb csehboltozatos szentélyt, így a két ismertetett típus keverékét hozta létre. E három templom alaprajza szinte azonos elrendezést

<sup>34</sup> *Uo.* 12.

<sup>35</sup> Voit Pál: *A barokk Magyarországon*. Budapest, Corvina-Helikon, 1970. 18.

<sup>36</sup> *Uo.* 17., valamint Aggházy Mária: *Magyarországi barokk művészet*. Budapest, Gondolat, 1960. 5–6.

<sup>37</sup> *Bp. I.* 155–157., valamint Andorné Tobiás Judit: A XVII–XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése. *Építés-Építészettudomány*, VI. 3–4. 1974. 341–386. Hivatkozott hely: 349–350.

mutat. Meg kell jegyeznünk, hogy Nöpauer mind az öt templomának hasonló, nagyjából négyzet alakú, szegmensívvel záródó szentélyét csehboltozattal fedte.

A Szent Anna-templom elliptikus alaprajzú centrális tere szinte egyedülálló építészetünkben. Mint említettük, az itáliai eredetű tervet még Hamon adaptálta a helyi körülményekhez.

A homlokzat tekintetében a korszakra jellemző háromféle homlokzatrendszerrel találkozunk Nöpauernél. A barokk homlokzatok legtipikusabb megoldását, a hajóval azonos szélességben épített kéttornyos elrendezést alkalmazta a Szent Anna- és a Margit körüli ferences templom esetében. A homlokzatot három részre tagolja, erősen vertikális jellegű kompozíciót hozva létre. A vertikális hatást még a határozott osztópárkányokkal képezett vízszintes tagolás sem csökkenti.

A kéttornyos homlokzati megoldás mellett az egytornyos rendszer kétféle változatát is alkalmazta. Mindkettőnél a lizénákkal három mezőre tagolt, erőteljes főpárkánnyal lezárt s felette oromzattal koronázott általános megoldás szolgál kiindulásul, de egyiknél a torony a homlokzat mellé kerül negyedik szakaszként, így mellérendelt szerepet kap, a másik esetben pedig a főpárkány fölé, középtengelybe kerülve a torony főmotívumként dominál. Az előbbi homlokzatrendszert a Szent Katalin- és az újlaki templom képviseli, az utóbbit a Szent Flórián-kápolna.

Nöpauer templomainak architektonikus részleteit vizsgálva látható, hogy párkányai nyugodtabb, klasszicizáló jellegűek, ablakkialakításainál azonban gyakrabban alkalmazott mozgalmasabb, különleges vonalvezetésű kórusablakokat (Szent Anna, ferences), aediculába foglalt, összetett szoborfülkéket az egyszerűbb, szegmensíves vagy félköríves záródású, záróköves, esetleg tört vonalú szemöldökpárkánnyal hangsúlyozott nyílások mellett. A Szent Anna-templom kapujának kivételével templomainak kapui a barokk klasszicizálóbb jellegű, nyugodtabb típusához tartoznak (6. kép).

Nöpauer stílusára vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy minden alkotásában az egyszerűsége, a világos szerkezetre törekedett. Templomalaprajzai kereszthajó nélküli, egységes terek rövid szentélyrészsel és íves apsziszáródással. A falat általában síkszerűen kezelte, a felépítménynél is kerülte a bonyolultabb térhatásokat, a faltömegek megmozgatását. Két egyedül tervezett és megépített temploma, a Szent Flórián-kápolna és a ferences templom esetében azonban mégis humorúan képezett homlokzatszakaszokkal dolgozott.

Nöpauer munkássága a magyar kései barokk építészet csúcspontja, működésével Buda nagy templomépítkezései lezárultak. És bár az egyetemes építészettörténet Nöpauert nem sorolja az elsődleges építőmesterek közé, helyi szempontból tagadhatatlan a szerepe, templomai kiemelkednek a barokk templomok átlagából, a budai városkép fontos elemei.





6. kép. A Szent Anna-templom kapuja (1764)

## CHURCHES OF MÁTÉ NÖPAUER

### *Summary*

Máté Nöpauer (around 1719–1792) was the most kept employed master-builder between the 1750s and 1780s in Buda, his leadership in the architecture of baroque churches in Buda is undeniable.

Nöpauer was the heir of Kristóf Hamon (1693–1748) master mason in Buda both in professional activity and in family connection: finished the buildings uncompleted because of death of Hamon, married Hamon's widow, brought up and taught in profession Hamon's children.

Nöpauer finished building the St. Anna's church (1748–62) and the parish church in Óbuda-Újtlak (1748–68) both were started to be built by Hamon. He formed the main front and the sanctuary of the St. Katalin's parish church in Tabán (1749–65). His self-built churches are the Franciscan church on Margit boulevard (1752–67) and St. Flórián's church in Víziváros (1759–60).

In all of his works Nöpauer strove for the simplicity and obvious structure. His churches imitate the simplified tidying, developed from the space-system of the church of Il Gesù in Rome, except for the central space with elliptical ground-plan of St. Anna's church, which is unique in Hungarian architecture. He generally manipulated the walls flat, also kept away from the more complicated space-effects by the superstructures.

**Keywords:** Máté Nöpauer/Nepauer, architecture of baroque churches, history of Hungarian architecture